

Tarih Okulu
Sonbahar 2009
Sayı V, 229-235.

Farhad Daftary, **Alamut Efsaneleri**, 296 sayfa, Çeviren: Özgür Çelebi, Yurt Kitap-yayın, Seri: Sır Metinler 7, Ankara Eylül 2008, 1. Baskı, ISBN 978-975-9025-57-1, 14 TL

Onur Kutlu ŞENTÜRK*

Yaygın adlandırılmayla “*Haşhaşiler*” olarak bilinen, İslam Dini’nin Şia anlayışından, İsmâîliyye mezhebi takipçilerinin tarihte isimlendirilmesi ve de algılanması pek çeşitlidir. Yazara göre kimi zaman hayali bir boyuta ulaşarak masal/efsane sınırlarında dolaşan bu isimlendirmeler çoğunlukla Sünnî merkezli algılayışa sahip din ve devlet adamları ile tarihçiler, daha sonra da Avrupa kökenli Haçlı kronikçileri başta olmak üzere, Haçlı Seferleri’ne katılmış olan asker ya da din görevlileri tarafından yapılmıştır.

Bahsi geçen bu isimlendirmeler, belirli bir algılayış tarzının sonucudur. Farhad Daftary’nin¹ “*Alamut Efsaneleri*” adlı eseri, işte bu algılayış tarzıyla ortaya çıkan tarihi/mitolojik bakış açısına cevap vermek misyonu taşımaktadır.

---

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Dr. Farhad Daftary, California Berkeley Üniversitesi’nde 1971 yılında tamamladığı doktora çalışmasının ardından, 1979 yılında Cambridge Üniversitesi bünyesinde kurulmuş olan İsmâîlî Araştırmaları Enstitüsü’nde çalışmalar yapmıştır. 1988 yılından beri aynı enstitüde müdür vekilliği ile akademik araştırma ve yayımlar birimi başkanlığı yapmaktadır. Aynı zamanda W. Madelung ile beraber “*Encyclopaedia Islamica*” adlı eserin eş editörlüğünü yapmıştır. Bununla beraber “*Encyclopaedia Iranica*” eserinin danışmanlığını yapan yazar, “*Encyclopaedia of Islam*” eserinin de danışma kurulunda yer almaktadır. Yazarın Türkçe’ye çevrilen dört eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden iki tanesi aynı eser olup, farklı yayın evleri ve çevirmenler tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. 2001, Ercüment Özkaya ve 2005, Erdal Toprak’a ait bulunan kitap çevirileri, yazarın orijinal adı “*The İsmailis: Their History and Doctrines*” olan eserinin çevirileridir. Türkçe’ye çevrilen eserlerinin isimleri, basım evleri, basıldığı şehir ve basım tarihleri şu şekildedir: *Muhâlif İslâm’ın 1400 yılı İsmaililer: Tarih ve Kuram*, Çev., Ercüment Özkaya, Rastlantı Yayınları, Ankara, 2001; *İslâm’da Entelektüel Gelenekler*, Çev., Muhammed Şeviker, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005; *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, Çev. Erdal Toprak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007; *Alamut Efsaneleri*, Çev., Özgür Çelebi, Yurt Kitap-Yayın, 2008.

Yazarın misyonu, tarihsel süreçte birçok ayrımla çeşitlenen İslam toplumunda kendine has bir yer teşkil eden ve Şiiğin en uç boyutlarından sayılan İsmâilî Mezhebine yöneltilen çeşitli adlandırmaları, efsaneleri ve söylenceleri tarihi belgeler ile cevaplamaktır. Bunu gerçekleştirirken de o dönemin tarihsel, siyasal ve dinsel şartlarını göz önünde bulundurarak mevcut koşulları inceleme yolundan ilerlemektedir. Aynı zamanda bu kitabın ek bölümünde yer alan ünlü Fransız şarkiyatçı Silvestre de Sacy'nin² "Haşhaşiler Hanedanı ve İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Deneme" adlı eseri, kitaba eklenmek üzere, Azizeh Azodi tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Bu bağlamda "Alamut Efsaneleri"nin aslında iki eseri içeren bir kitap olduğunu söyleyebiliriz. Kitap; Transkripsiyon ve Kısaltmalar (s. 6), Önsöz (s. 9-11), Giriş (s. 11-21), Tarihte ve Ortaçağ İslam Eserlerinde İsmâilîler (s. 21-85), Ortaçağ Avrupa'sının İslam'a ve İsmâilîler'e Bakışı (s. 85-143), Efsanelerin kökleri ve İlk Ortaya Çıkışları (s. 143-203), EK: Silvester de Sacy'nin Haşhaşiler Üzerine incelemesi (s. 203-209), Haşhaşiler Hanedanlığı ve İsimlerinin Kökeni Üzerine Bir Deneme - Antoine Silvestre de Sacy (s. 209-285), ve İndeks (s. 285-296) kısımlarından oluşmaktadır. Kaynakça ve dipnotlar bölüm sonlarında sonnot sistemi ile verilmiştir. Yazar kitabın önsöz kısmına geçmeden önce transkripsiyon ve kısaltmalar bölümü ile Dağın Şeyhi'nin resmedildiği nadir bir Avrupa gravürünü vermiştir. Ardından kısa tanımlamalar ve kitabın yazılış amacını açıklayan bir tanıtım yazısı şeklinde olan önsöz bölümü yer almaktadır. Haşhaşî efsanelerinin modern yansımalarının anlatımıyla başlayan giriş bölümünde yazar; çeşitli eski ve modern edebiyat eserlerinde İsmâilî/Haşhaşî algılamasının örneklerine değinmiştir. Bu örneklerin İsmâilîlik üzerinde nasıl bir yanlış anlaşılmaya neden olduğunu kısaca açıklamış, günümüz İsmâilîyye öğretisinden de bahsederek misyonunu belirtmiş ve çalışma sahasını tanımlamıştır. Ardından kısa bir İsmâilî mezhebi, Fatimî Halifeliği, Nizarî örgütlenmesi tarihi nakleden yazar, okuyucuya, giriş kısmından başlayarak bir tarihsel temel vermek amacını

---

² Baron Antoine Isaac Silvestre de Sacy, 1758'de Paris'te doğmuştur. 1795 yılında Fransa'daki Doğu Dilleri Akademisinin ilk Arapça ve Farsça profesörü olarak bu dillere ait kürsülerin sahibi oldu. Aynı zamanda 1822 yılında kurulmuş olan ve bilimsel bir şarkiyatçılık metodu izleyen, Mağriplerden başlayarak, Çin'e kadar geniş bir alanda çalışan ve "*Journal Asiatique*" adlı yayını çıkaran, Avrupa'nın ilk şarkiyat topluluğu "*Societe Asiatique*"in kurucularındandır. Avrupa'da modern şarkiyatçılığın kurucusu ve XIX. yüzyılın en büyük şarkiyatçısı olarak kabul edilir. Asıl çalışma alanı Dürzilik üzerine olan de Sacy, araştırmalarının onu Haşhaşiler'e dek getirmesi ile bu alana da yönelmiştir.

gütmüştür. Yazar İsmâîlîler hakkındaki tarihi/mitolojik adlandırmaları ‘*Kara Efsane*’ olarak betimlemiştir. Kendi tanımlamasıyla, bu adlandırmaların kökeninin öncelikle Sünnî tarih yazıcıları ve din âlimlerine, ardından da doğu ve İslam kültürüne özgü bir takım kavramları algılama zorluğu yaşadıklarını belirttiği, çoğunluğu Haçlı olan Avrupalı kronikçilere dayandırmıştır. Avrupalı kronikçilerin, yerel unsurlardan yetersiz bilgiler edindiklerini ve bu bilgileri sentezlerken hayal güçlerini devreye soktuklarını belirtmiş, bu nedenle de efsanevi ve doğru olmayan bir algılayış tarzının ortaya çıktığını iddia etmiştir.

Eserin “Tarihte ve Ortaçağ İslam Eserlerinde İsmâîlîler” başlıklı ilk bölümünde (s. 21-85) yazar, öncelikle İslam’daki ilk politik fikir ayrılıklarını okuyucuya anlatma işine girişmiştir. Hz. Ebubekir, Hz. Ali arasındaki gerginlikten başlayarak, İslam içindeki saflaşmanın kökenini vermiştir. Ardından Hz. Ali ve Emevîler arasında yaşanan gerginliğe değinmiş, Hz. Ali’nin ölümü sonrasında bu gerginliğin şiddetlenerek arttığını nakletmiştir. Ardından Emevîler’in halifeliği hanedanlığa dönüştürüp Ehl-i Beyt’i dışlamalarına değinmiş, buna karşılık Hz. Ali taraftarlarının çeşitli hadislerle dayanarak Hz. Ali’nin soyunu halifeliğin sahibi ilan etmeleriyle temeli atılan muhalefet hareketinden bahsetmiştir. Bu muhalefet sürecinde şekillenen İmâmiyye mezhebinden de bahseden yazar İslam’daki ayrışma ve iç muhalefet olgusunu kısaca anlatma yolunu seçmiştir. Daha sonra İmâmiyye mezhebindeki büyük ayırım olarak adlandırılan ve mezhebin VI. İmamı Ca’feru’s-Sâdık zamanında yaşanan İsmâîl ve Musa el-Kâzım ayırımına değinmiştir. Ca’feru’s-Sâdık’ın en büyük oğlu olan İsmâîl, resmi halef konumunda iken, babasının sağlığında vefat etmiştir. Bir kısım İmamiyye takipçisi, İsmâîl’in ölmediğini ve imamlık hakkının yalnız ona ait olduğunu savunmuşlar, bu nedenle de Ca’feru’s-Sâdık’ın diğer oğlu olan Musa el-Kâzım’ın imamlığını tanımamışlardır. İsmâîl’in imamlığını tanıyan bu gruba İsmâîliyye denmiş, takipçilerine ise İsmâîlî adı verilmiştir. Yazar yaşanan bu sürece değinmiş ve İsmâîliyyenin kökeni hakkında genel mâlumat vermiştir. Ardından, adını İsmâîlî dâisi Hamdan b. Es’âş Karmat’tan alan ve yazarın tanımıyla İsmâîliyye öğretisine kimi ahlaksız yönleri ile zarar veren Karmâtî hareketinin, İsmâîlî mezhebine etkilerini aktarmıştır. Bundan sonrasında özellikle “İsmâîlîliğin Altın Çağı” olarak adlandırdığı Fatimî Devri’ni de işleyen yazar, ilk İsmâîlî karşıtı tavırlardan başlayarak, X. yy. başlarında gelişen kara efsane ve bunun yayılışını örneklendirmiştir. Yazar, Fatimî halifesi El-Mustansır’ın, m. 1094 yılında ölümünden sonra oğulları Nizar ve Mustâlî arasında yaşanan ayrıma da

kısaca değinmiştir. Bu ayırım sonucunda, El-Mustansır'ın büyük oğlu Nizar'ın halifeliğini destekleyen bir İsmâilî topluluğu ortaya çıkmıştır. Hassan Sabah tarafından, başta Alamut kalesi olmak üzere, çeşitli dağ kalelerinde sıkı şekilde örgütlenen bu topluluk, İran-Suriye coğrafyalarında faaliyet göstermiştir. Hasan Sabbah'ın, İsmâilîyye öğretisini yoğun bir biçimde felsefe ile yoğurarak oluşturduğu Nizarî yapılanmasına, ‘*Yeni Davet Düzeni*’ denmiştir. Bu kısa tarihsel arka plan anlatısından sonra yazar, yeni davet düzeni döneminde daha da yayılan çeşitli mitlerin ve ithamların kökenlerinin açıklanması bölümlerine geçmiştir. Sünnî merkezli bakış açısına sahip dönemin en büyük âlimlerinin eser ve görüşlerindeki İsmâilî imgelerinden bahsetmiş, kısa alıntılar ve metin incelemeleriyle zenginleştirdiği eserin ilgili bölümünü, söylencelere karşı verilecek cevaplara bir hazırlık evresi şeklinde tasarlamıştır. Bu bölümde yazar İsmâilî mezhebinin felsefesine ve bu felsefeyi inşa eden çeşitli İsmâilî / Şii filozof ve ilim adamlarına da yer vermiştir. Bölümün sonlarına doğru, beraberinde büyük yıkımlar getiren Moğol hareketine atıfta bulunmuş ve bu hareketin etkisiyle Alamut Kalesi'nin düşmesinden bahsetmiş, bundan sonraki dönemlerde yeniden oluşan İsmâilî örgütlenmesine değinmiştir. Bu örgütlenme ile İsmâilîyye öğretisinin günümüze dek nasıl bir süreçten geçerek devam ettirildiğini kısaca açıklamıştır. Bölümü bitirirken, İsmâilîler'in günümüzdeki son imamı 49. İmam Ağa Han'a da değinilerek sonnot ve kaynakça bölümüne geçilmiştir (s. 77-83).

Eserin öncelikle Avrupa'nın İslam dinine bakışını anlatan ve Avrupa kaynaklı gelişen söylencelere yer veren, “Ortaçağ Avrupası'nın İslam'a ve İsmâilîlere Bakışı” adlı ikinci bölümünde (s. 85-143) yazar, kendilerine yabancı olan pek çok kavramı barındıran İslam ve doğu kültürüne, Avrupalıların nasıl baktığını belirtmektedir. Bu bölümde, tarihsel süreçte İslam ile ilk karşılaşmayı yasayan Bizans İmparatorluğu ve onun ötesindeki Avrupa'nın da ilk teması olan İspanyadaki Emevî fetihlerinin yarattığı bakış açısından başlayarak, Avrupalıların İslam'ın varlığını İncil ile açıklamaya çalıştıkları döneme değinilmiştir. Yazar Haçlı Seferleri'nin oluşumu sürecinde ve sefer sırasında oluşan, Avrupalıların Haçlı zihniyeti ile şekillenen İslam ve doğu kültürü algısının, yazılı kaynaklara nasıl geçtiğinden, hemen sonrasında fethedilen topraklarda kurulan Haçlı devletlerinin, bölgenin yerel unsurlarıyla etkileşimi ile Haçlı kronikçilerin eserlerine yansıyan ilk İslam imgesinden bahsetmiştir. Doğal olarak Suriye bölgesinin bir diğer yerleşik unsuru olan İsmâilîler hakkında da malumat içeren bu Haçlı kroniklerinden seçilmiş kısa metinler ile

bu algılama biçimlerini örneklendirmiştir. İslam hakkında oldukça cahil olduklarını belirttiği Avrupalıların İslam'a ve İsmâîlîyye öğretisine ait bilgiler ve atıflar içeren bu metinlerini güçlü bir bibliyografya kullanarak tartışmaya açma ve düzeltme yoluna giden yazar, Sünnîlere nazaran daha efsanevi söylenceler öne sürdükleri düşünülebilecek Avrupalılara karşı kitapta hedeflenen misyonu etkili göstergeler eşliğinde yürütmüştür. Aynı zamanda Avrupalıların Kuran-ı Kerim ve İslam'ın temel eserlerini Latinceye çevirmeye başladığı dönemden bahsetmiş ve bu dönemdeki gelişmelerin İslam ve İsmâîlî algısına yaptığı katkıları nakletmiştir. Daftary o dönem Avrupasındaki İslam algılayışını iyi bir çerçeve içerisinde okuyucuya yansıtmaktadır. Avrupalı kronikçilerin seçme metin örnekleri ile Şiiilik ve İslam'daki fikir ayrılıklarına bakışını da işleyen Daftary, eksiklikleri ortaya koymak ve düzeltmek yoluna gitmiştir. Yine bu bölümde, tarihte ilk kez Haşhaşi teriminin kullanılmasından ve bu terimin yayılış sürecinden söz eden yazar, konunun efsaneleşme sürecini açıklamıştır. Haçlılar tarafından coğrafi şartlar gereği en çok temas kurulan İsmâîlî topluluğu olan Suriye İsmâîlîleri'nin reisi Reşidü'd-Din Sinân zamanında, Templier ve Hospitalier Şövalye tarikatları ile İsmâîlîlerin ilişkilerine de değinen yazar, Haçlılarca "*Dağın Şeyhi*" olarak adlandırılan Reşidü'd-Din Sinân dönemine ait kayıtları içeren kroniklerden kesitler sunmuştur. Ayrıca İsmâîlî-Haçlı temaslarının bir diğer boyutu olan İsmâîlî fedâileri tarafından gerçekleştirilen birkaç Haçlı suikastından ve bu suikastlar sonrasında Papa tarafından şövalyelere yazılan bir mektubun ilgili kısımlarından örnekler vererek ilginç bir detaya da değinmiştir. Bu suikastların ve papalığın tavrının işlendiği bölümün son kısımlarında, tüm bu gelişmelerin Avrupada şekillenen İsmâîlî algısına olan etkilerinden bir derleme sunularak bunlara karşı bir savunma yapılmıştır. Daha sonra bölümde kullanılan son not ve kaynakça kısmına geçilmiştir (s. 137-142).

Efsanelerin Kökleri ve İlk Ortaya Çıkışları adlı son bölümde (s.143-203) ise önceki iki bölümde tarihsel örneklendirmelerle hem Avrupanın hem de İsmâîlî dışı diğer İslam dünyasının İsmâîlîler'e yönelik bakış açısını ve algılamalarını değerlendiren Daftary, temelini attığı asıl misyonu olan İsmâîlîler'e yönelik söylencelerin düzeltilmesi yoluna gitmektedir. İsmâîlîlere atfedilmiş olan her efsanenin nasıl ve nereden çıktığı, kim tarafından ortaya atıldığı, hangi eserde nasıl bir işleyişe konu olduğu hakkında kapsamlı bir derleme de sunmaktadır. Kitabın misyonu gereği efsanelerin ve söylencelerin sıralanmasının ardından yazarın tezi ortaya konmakta ve yazar tarafından derli

toplular bir argüman sunulmaktadır. Haşhaşla ilintili olan efsaneler ve Haşhaşî adlandırması, İsmâîlîler'e yönelik diğere adlandırmalar ve kökenleri, çeşitli cennet bahçesi ve fedailerin şeyh tarafından cennet vaadiyle kandırılmaları ve bununla beraber fedailerin şeyhe bağlılıklarını kanıtlamak için sergiledikleri intihar gösterileri söylentileri, fedailerin profesyonel katillik eğitimi aldıkları savı, şeyhin sahip olduğu rivayet edilen büyücülük güçleri gibi söylenceler ve ifadeler, hem dönemin mezhep bakımından Sünni olan yazarlarının hem de haçlı yazarlarının eserlerinden alıntılar ile örneklendirilmiştir. Yazarın tezi her bir efsaneye ve söylenceye cevap niteliği taşımakla beraber, dönemin şartlarına uygun açıklamalar yaparak tarihi bir bakış açısı da sunmaktadır. Bununla beraber, bölümün sonunda "*Kara Efsane*" tanımının "*Haşhaşî Efsanesi*"ne dönüştüğü belirtilerek bölümün son not ve kaynakça kısmına geçilmiştir (s. 198-201).

EK: Silvester de Sacy' nin Haşhaşîler Üzerine incelemesi adlı kısım (s. 203-209) Farhad Daftary tarafından, Silvestre de Sacy'nin en önemli eseri olarak addedilen "Haşhaşîler Hanedanlığı ve İsimlerinin Kökeni Üzerine Bir Deneme" adlı çalışmasına bir giriş ve önsöz niyeti ile yazılmıştır. Farhad Daftary tarafından hatalı, ancak büyük bir etimolojik keşif olarak nitelenen bu eser, Suriye Nizarî İsmâîlîlerinin tarihini de özet olarak sunmaktadır.

Antoine Silvestre de Sacy' nin "Haşhaşîler Hanedanlığı ve İsimlerinin Kökeni Üzerine Bir Deneme" (s.209-285) adlı çalışmasının da kitabın bir bölümü olarak düşünülerek incelenmesinde fayda vardır. Zira bu çalışma, Haşhaşîler üzerine yapılan çalışmalar için bir dönüm noktası olmuştur. Silvestre de Sacy, eserini yazarken Sünni Arap kaynaklarına ve Haçlı kroniklerine değindiğinden, Daftary'nin kara efsane tanımına uygun bir inanış sergilemiştir. İsmâîlîlerin Haşhaşî olarak anıldıkları, bunun haşhaş ya da haşhaş içeren ilaçlar kullanmalarıyla gerçekleştiği kanaatine varmıştır. Eserdeki bir diğere önemli nokta ise, Nizarî İsmâîlîleri teriminin ilk kez kullanılıyor oluşudur. Bu kullanım, o dönemde bahsi geçen İsmâîlîleri tarih sahnesinde en doğru yere koyacak şekilde ilk kez bu eserde kullanılmıştır. Haşhaş bitkisinin adlandırmalarından başlayarak işlediği konuya Haşhaşî adlandırması ile devam etmiş, etimoloji alanında ender görülen bir kıvraklıkla böylesine zor bir olayı aydınlatmıştır. Bu eserle beraber, Avrupada bilinen, İsmâîlîlere yönelik pek çok köken ve isimlendirme efsanesi ortadan kalkmıştır. Dönem kaynaklarından çeşitli örneklemeler ile zenginleştirdiği metin, İsmâîlîlere ilgi duyanlar ve onlar üzerinde çalışma yapacak olanlar için başvuru kaynağı niteliği kazanmıştır.

Sonuç olarak, Farhad Daftary'nin bu eseri, bilim dünyasında oldukça merak edilen, ancak pek az çalışılan bir alan olan İsmâîlîlere yönelik kapsamlı bir eserdir. İçinde barındırdığı metin alıntıları ve örneklendirmeleriyle zenginleşen eser, bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Tarihsel bakış açısı ile farklı tanınan bir mezhebe yöneldiği için hassaslaşan çalışma, daha önce de söz edildiği gibi, önemli ve amacını yerine getiren bir misyona sahiptir. Eserde zengin bir kaynakça kullanılmış, çeşitli dillerde yayınlanmış eserlerden faydalanılmıştır. Orijinal isminden biraz farklı bir isimle Türkçe'ye çevrilmiş bulunan eser, şu ana dek bir baskı yapmıştır.